

[2012. január]

MEDGYESI GABRIELLA – GARANCSI GYÖRGYI (SZERK.): SZÍNEKBEN OLDOTT ÉLETEK. CIGÁNY FESTŐNŐK A MAI MAGYARORSZÁGON. BUDAPEST, PROTEA KULTURÁLIS EGYESÜLET, 2011.

Hűségese nőolvasóknak, Sándor Katinak, szövegek és képek értőjének ajánljuk a búcsú-klikkrecet.

D. M.: Többszörösen kisebbségi: női, roma női, roma festőnők – kezdődhetne, és kezdődik is általában a legtöbb ilyen témájú könyv, kiállítás megnyitó összegzése. Te hogyan írnál át egy ilyen kezdőmondatot a könyv tapasztalata alapján?

P. J.: Azt olvashatjuk a Szuhay Péter által írt, roma nőművészetet áttekintő utószóban, hogy „a roma festőnők kétszeresen is nőművészek”, azaz nemcsak művészetükben, hanem életükben is „művészeknek” kell bizonyulniuk ahhoz, hogy az élet, a mindennapok terébe belopják az alkotást. Azt hiszem, ezzel kezdeném: olyan elemi női sorsokkal találkozunk, amelyek a maguk sarkitottságában nagyon sokat elmondanak ... miről is?

D. M.: Jó nehezeket kérdezzünk egymástól. És azért tűnik nehéznek a válaszadás, mert közel állnak hozzánk ezek az interjúk. Én például nem is tudtam egyszerre végigolvasni. Egyet-egyét. Aztán nézegettem a képeket. Teljesen másképp néztem volna, mint ahogy korábban tettem is, a festményeket. Színesek, különlegesek, elbűvölik a szemet, képzeletet. És akkor az interjúkból kemény női sorsok bontakoznak ki, a szociális közegük hasonló, érezhetően determináló. És mégis, ha egyenként nézem, egyedi válaszok az életre. Számomra az izgalmas, hogyan veszik ezek a lányok, nők a kezükbe az ecsetet, mitől kezdenek festeni, senki nem csinálja általában körülöttük.

P. J.: Olykor nincs is, mit kézbe venniük, hajszálból készül az ecset. Én nem nagyon tudtam abbahagyni az interjúk olvasását. Sok közöttük az átjárási felület, a nehézségeik, az élettér és az alkotás viszonya, a kemény munkában megrokkant test és az önkifejezésre éhes szellem kontrasztja. Ugyanakkor, ahogyan sorjáznak az interjúk, a nagymama-generációtól az unoka-generációig, érzékelhetjük a finom elmozdulásokat az élethelyzetekben, mentalitásokban. Hozzám azért állnak közel, mert számomra is nagy kérdés a nőként, a családban való létezés és a valamilyen más természetű, a háztartásból, gyereknevelésből „kilógó” aspiráció egyeztetése.

D. M.: Általában kemény „női munkákat” végeznek, például kőművesek, bányában dolgoznak, egyszóval nem rózsás életet élnek, eltartják a gyerekeiket, férjeiket, kevés kivétellel. Másfelől, majdnem mindig éreztetve van velük, hogy egy kisebbséghez tartoznak. De mindezek ellenére, a rengeteg nyomorúság ellenére, úgy érzem, hogy boldogság közelében lakoznak. Mert megtalálták magukat. Senki nem tanította őket festeni, amikor kezükbe vették az ecsetet, saját maguknak, saját örömeikre tették. A sokszor egyszobás lakásokban ez volt a saját szobájuk. És valahogy ez nem a mi kulturális fogalmaink szerinti önmegtalálás, boldogság. Nem akarnék valami nemzeti sajátosságba keveredni (hiszen számos módon determinált a beszédmódunk épp a megkülönböztető viszonyulások miatt, mintha nem lehetne csak úgy, természetesen beszélni a könyvről, romákról), de mégiscsak gondolkodom azon, hogy például a székely nők miért nem kezdtek el „naivan” festeni. Elég rendszeren lett volna rá okuk.

P. J.: Oláh Mara mondja: „Megöregszel, lebetegszel, csúnya vagy, elhagynak, depressziós vagy, öngyilkosságba zavarod magad, utcára nem tudsz kimenni, félsz, hogy összeesel. (...) És akkor megjött a festézetem. Most már tudom, miből áll az élet.” Azt hiszem, nem ússzuk meg a sztereotípiákat: számos utalás van a valamely művészi kifejezőmód (zene, a mesék világa, tánc) örökségére, a család életében való jelenlétére. Valamiféle felhalmozódott kreativitás bukik a felszínre ezekben a történetekben, de az érdekes az, hogy a körülményeik inkább gátolják, mint előhívják az alkotást. És mégis előjön. Egyszerűen csak „megjön”, betoppan. Az interjúk sajátossága, hogy liminális élethelyzeteket villantanak fel mindennapi valóságként, sok minden elfogadhatatlan számukra, mégis sok mindent kezelni tudnak, valahogy nincs éles határ a kettő között, vagy legalábbis nem ott húzódik ez a határ, ahol sejtenénk. A körülményeihez való viszonyulásukban nagyon rugalmasak tudnak lenni, mint például Orsós Teréz vallomásában: „Nappal nem tudtam festeni, mert főzni kellett, mosni kellett naponta, takarítani. Tehát elment a nap, és még a gyerekeket is el kellett látni. Éheztem a festés után, vágytam rá! Este volt, mire úgy ráértem volna; már a gyerekek is nyugovóban voltak, de nem volt villany, tudod, mi az? Egy mély kanálba zsírt tettem, és egy madzagot, kanócnak. Úgy állítottam, hogy ne folyjon ki belőle a zsír, és azt gyújtottam meg – ennyi volt a világításom!”

Hogy a székely nők miért nem, hát ezt is a „jó kérdéseink” sorába passzoljuk, azt hiszem. Igen, az önmegtalálás, ez lényeges. Mindennél lényegesebb: hogy van vagy nincs világítás, hogy egyáltalán testileg adottak-e a feltételek (Oláh Mara alig lát például!). Egy személyes emlék: férjem készített egy fotót egy öreg téglavető roma ezer-ránc arcáról, amelyet a romos ház ajtajának kidőlt-bedőlő kerete szegélyez. Egy kutyakölyköt tart a kezében, tekintetében pedig az egész emberi létezés boldogsága, a pillanat élő boldogsága.

D. M.: Ahogyan a családodról, családanyaként írsz, az olyan természetes. És ahogyan én nehezebben fogom leírni, megfontolások után a családi állapotomat, lásd hogy csak ezen a szókapcsolaton belül lehetséges. Azt hiszem, hogy ebben van a különbség, hogy egy kultúrában mi természetes, és mi kevésbé. És azt hiszem, hogy minden nehézségük ellenére mintha mégis külső, és ezzel összefüggően belső szabadságuk is lenne a festőnőknek. Egyiküket se tiltották el a festéstől, hagyták: „Dilinkós lány, hadd csinálja”, mondták Bada Mártának. Nekem úgy tűnik, hogy belső szabadságuk megtalálásában a cigány kultúrában nem korlátozták őket. Míg én – bár lehetek egyedi eset – a székely kultúrában felnöve nehezen írom le azt a szót, hogy szingli, úgy, hogy ne éreznék mindenfélét körülötte. Biztosan romantizálok, de a zenére, táncra mint önkifejezési módokra is gondolva, valahogyan egészségesebben szabadabbnak látom ezt a világot.

P. J.: Igen, nagyon mélyen egyetértek ezzel. Ezért érintenek meg ezek a sorsmintázatok, mert felfedik a saját értékeink visszasságait, legyenek azok társadalmiak, kulturálisak, a létfenntartás vagy az önmegvalósítás eszközei. Ez is egy szép vallomás,

teljesítményorientált világunkban nehezen elhelyezhető: „Nekem nem hírnév kell, hanem olyan élet kellene, olyan nyugalom, hogy tudjak alkotni”, mondja Orsós Teréz. Az interjúalanyok közül egyetlen festőnő él meg a képeiből.

D. M.: És mégis festenek, nem a pénzért, nem a megélhetésért, és nem is valami művészeti ranglistára kerülésért. Ezt magyaráz meg, akkor miért? Te csinálsz így valamit? Mert én nem. Mert jól-rosszul, de abból élek, amit így csinálók.

P. J.: Érdekes, hogy milyen igény szüli ezt a rendkívüli ambícióról tanúskodó alkotásvágyat: lehet ez a lökés a már említett kreativitás-magma feltörése, a gyermeklétben kibontakozó fantázia működésbe lendülése és szerencsés találkozása a tehetséggel és kitartással, lehet a körülményeken való felemelkedés vágya, vagy az élet kompenzálásának a vágya is. Egy Szilágyi Domokos-idézet jut eszembe: „De nem elég az, ami kell! / Kell még a fölösleg, / hogy ne váljunk fölöslegessé, / kell még, kézügyben, a fölösleg – / csak tudja, merre hajoljon, a kéz!” (Ami kell) A szűkségesen átcsapó fölöslegesség action gratuit-jeiben élhetünk igazán. Valahogy erről beszélnek ezek a roma női arcok, hangok, rajzoló kezek. Hogyan működik számokra ezeknek a képeknek mint a naiv művészet produktumainak a befogadása?

D. M.: Kicsit tudatosan nem akartam az adódó kategóriák alapján beszélni a könyvről, hanem bevallom, irigykedésemet megfogalmazni, mint önmagát kereső nő, önmagukat kereső és megtaláló nőkről. És ahogy körüljártuk, mégis úgy látom, hogy éppen én jutottam el a nemzetiségi meghatározottsághoz. És most abban látom, hogy különböznek tőlem, hogy a fakanál és a kalapács mellett ecsetet is kezükbe vettek ugyanolyan természetesen, mint az előbbieket. Valami tanulás előtti érzéssel kerülnek közel magukhoz. A naiv művészet eléggé feszültségteli megnevezés. Kezdetben nem művészetként csinálják, nem művészet számukra, hanem belső életerűk. Ez a kategória teljesen külső, és az esztétika szempontjába próbálja begyömöszölni azt, ami előtte van, ami talán az eredete, hogy ti. belső használatra készül. A művészetre mint intézményrendszerre kérdeztetnek rá, mert kezdetben kívül esnek rajta.

P. J.: Ezért van az, hogy képeik valamiféle primer látványvilágot és látásmódot közvetítenek, tudnak úgy hatni, ahogyan számos intézményesült művészi kifejezésforma már nem, mivel rárakódott minden, a művészettörténet, a huszadik század, a konvenció, az interpretáció. Mindezzel szemben itt a képek magukban vannak, náluk vagyunk, lemeztelenítenek előítéleteinktől, tudásunktól, kérdésirányainktól. Így tudom szemlélni például a Szent család című, Balogh Mónika által készített festményt: az intézményesült formák felől tekintve nem több mint egy falvédőként funkcionáló szentkép „újraírása”, mégis, elemi erővel hozza vissza bennem „eredetijét”, amely alatt aludtam minden nagymamámnál töltött gyermekkori vakációmban.

D. M.: A naiv művészet demokratizálja a művészetet, kiterjeszti, hogy nemcsak értelmiségi teremtheti a művészetet. És azt is megmutatja, hogy az esztétikai funkciója mellett egy festménynek alkotója szempontjából lélektani, és egy kultúrához való tartozásában pedig szociális funkciója is lehet. Nagyon érdekes, amit mondanak az utószóban, hogy hogyan ismernek saját kultúrájukra a fiatalok a képek által. És milyen nagy különbség van aközött, amikor cigányok mint témák szerepelnek nem cigány festők képein, és aközött, ahogyan önmagukat, tradíciójukat, kultúrájukat, szimbolikájukat képre viszik. És ezt nem lehet csak esztétikailag nézni, kitágítja a befogadást is. Az egész művészethez kapcsolódó intézmény- és alkotásrendszerünket átalakítják. A bódvalenkei „freskófalú” lesz a nyitott múzeum.

P. J.: Az önreprezentáció is lehet sztereotipikus. De ezek a képek nem erősítik, hanem feloldják sztereotípiáinkat. Valóban többről van szó, mint esztétikumról, pontosabban többről is (túl az esztétikumon, ahogy írod) és kevesebbről is (azon innen, primer tapasztalatként), és éppen a több-kevesebb játéka teremti meg a befogadás feltételeit.

D. M.: Igen, az önreprezentáció lehet sztereotipikus, de egzotikum nem nagyon.

P. J.: Egzotikum valóban nem, mégis megőrizheti a cigánylét misztériumát.

D. M.: Azért mondom, hogy egzotikum nem, mert ebben mindig egy eltávolító gesztus van benne, érezteti, hogy az „egzotikumtól” valaki távol áll, ez nem ő. És ez burkoltan mindig kolonializmus is, hatalmi viszony. És ami számomra még nagyon evidens lett ebből a könyvből, hogy mind a tizenegyen arról számolnak be, hogy fokozatosan tanulták, tudták meg, hogy ők cigányok, és hogy az valami más, mint a többi (épp ez az egzotikum megszüpített alapja is). Idézem Oláh Jolánt: „Nem tudom azt elképzelni, pedig én is cigány vagyok, hogy mi a cigányság. Úgy belülről. Hogy miért vagyunk cigányok. Mert én úgy érzem magam, mint te vagy a másik vagy a negyedik, másként nem tudom érezni magam. Nem tudom azt érezni, hogy más vagyok, mint a másik – vagy a másik nem az, ami én. Vagy szoktam hallani a tévében, hogy a cigányok lopnak, de azt nem hallom, hogy lop a másik is, pedig azok is lopnak, és sokszor olyat, ami a cigánynak eszébe se jut, csak nem verik dobra. Vagy megölnék embereket, és nem tudom megérteni, hogy ez hogy lehet, ha cigány, ha nem cigány. Embereként kéne megmondani. A háború előtt soha nem hallottam, hogy mondta valaki nekünk, hogy cigány, csak a nyilasok alatt. Mentünk a zsidókhoz, oda is bejártunk, de soha senki nem mondta nekünk, hogy cigányok vagyunk. Azt tudtuk, hogy hol lakunk, meg szegények vagyunk – mi úgy mondtuk, hogy vannak a gazdagok meg a szegények. Akkor hallottam először, mikor kenyérről álltunk sorba anyámmal meg a húgommal, és minket, gyerekeket kihúztak a sorból, hogy cigányok vagyunk. Rosszul esett, de az anyámat benn hagyták, mert ő világosabb bőrű volt, mint mi. Mondom: 'Nem baj, mert legalább te kapsz!' Ugyanúgy, mint az én gyerekeim, aki az iskolában hallotta, előtte soha, hogy cigány. Jött haza: 'Anyá, azt mondták nekem, hogy cigány. Mi az a cigány?' Mondom, sajnos, fiam, én sem tudom, mi az, de azok vagyunk.”

P. J.: Igen, ez nagyon érdekes, hogy belülről nem tudják, mitől cigányok, az önazonosság mértéke nem belülről, hanem a másiktól való távolság szerint van kimérve. Ezzel vajon mi is így vagyunk?

D. M.: Úgy élek, hogy ők is olyanok, mint a többiek, de aztán megtanítják nekik, hogy nem. Valószínűleg igazad van, hogy a különbségben jövünk létre. Csak az értékhangsúly nem mindegy.

P. J.: Oláh Mara festményein, festményeire írt szövegeiben van meg erősen jelen a küzdelem az előítéletek ellen. De máshol nem érzem ezt a vergődést, inkább az eloldódást, a képzelt szárnyalását, a színek és formák tombolását.

D. M.: Igen, ő önálló nő. Szingli-fajta. A hagyományos szimbólumokhoz való viszonyuk is kiemelendő, lásd a mesterségek megfestését (Milák Brigitta: Az Ősi mesterségek-sorozatból), a múlthoz való viszonyt (Milák Brigitta: Az ősiség törvénye). Vagy a leggyakrabban megjelenő család-motívum: Orsós Teréz Családi portréjának középpontjában egy vékony testű, de annál inkább középpontban álló anya köré rendeződik a család, a feltehetőleg férj hátul kandikál és a fiúgyerek is, de mindenkinek a szeme mosolyog, előtte és két oldalán egy-egy csillogó szemű lány. Nagyon az anya köré rendeződik ez a világ.

P. J.: Igen karakteres a Ráczné Kalányos Gyöngyi által festett Cigány Madonna alakja. Abban a féloldal fordított ülőhelyzetben, amelyben az egyházi méltóságokat ábrázolták a festészet történetében. Ezekben a képekben a nők nem alárendeltek, nem passzívok. Ahogyan mozdulnak, ahogyan belakják ezeket az ábrázolt tereket.

D. M.: A nők nem valaminek az egzotikumai, hanem mindennapi élethelyzetekben jelenítődnek meg (Nyári Irén: Mire futja, Ráczné Kalányos Gyöngyi: Tetvésző nő) vagy a képzeletvilág árnyain röpülnek (Oláh Jolán és Bada Márta festményei), szimbólumokban is cselekvő nők. A tetvésző nő lehetne egzotikum, de ezen a képen épp a bő szoknyák adta testhelyzetekből látjuk őket mindennapian összetartozónak. Ez a bő anyag lehetővé teszi, hogy beleültesenek, ringassanak. Ahogyan engem is a drága nagymamám énekelve kötényében sokat ringatott. És most talán jobb is, hogy átadjuk a stafétát egy nő-férfi klikkrecenzió párosnak, mert túlságosan nők kezdtünk lenni, és magunkról is beszélni. Hiányozni fog ez a műfaj.

Kategoria: Téka

Denumire autor: Dánél Mónika - Pieldner Judit

Látó Szépirodalmi Folyóirat